

konuda baskı yapmamasını tavsiye etmiş, Ahmed b. Hanbel bunların çok doğru, ancak uygulamasının çok zor olduğunu söyleyince Hâtım ona, "Keşke bunları yapabilseydin" demişti (Ebû Nuaym, VIII, 82; Hatîb, VIII, 242; İbn Hallikân, II, 27; Zehebî, A'lâmü'n-nübelâ', XI, 487).

Hâtım insan-Allah ilişkisinin menfi şeklini mâsiyet, müsbet şeklini taat olarak değerlendirir ve bu iki tavrı bazan ayrı ayrı, bazan da beraberce ele alarak zengin bir zühd kültürü içinde yorumlar. Bütün günahların maddî ihtiraslar, nefsanî arzular, ahlâkî zaafırlar gibi sebeplerden dolayı meydana geldiğini, buna karşılık bütün taatlerin de Allah korkusu, Allah sevgisi, cehennem kaygısı, cennet arzusu gibi dünya atmosferini aşan daha yüce değerlere bağlı olarak gerçekleştiğini söyler. Ona göre taatin aslı havf, recâ ve hasseb (umulan ecir), mâsiyetin aslı da kibir, hırs ve hasettir (Sülemî, s. 95; Ebû Nuaym, VIII, 78-79). Mâsiyetle taat birbirine ne kadar zıtsa nefis ile Allah, dünya ile âhiret arzuları da birbirine o kadar zıttır; sadece nefsi ve dünyayı gözeterek işlenen her fiil mâsiyeti, sadece Allah'ı ve âhireti gözeterek işlenen her fiil de taati meydana getirir. Zühdü sıhhatli bir amelî hayatın temeli olarak gören Hâtım'ın insan-Allah ilişkisi konusundaki görüşleri daima zühd hayatıyla ilgili motifler taşır. Ona göre dünya malını hırsıyla toplayan, bunu fakirliğe düşme korkusuyla elinde tutan, sarfederken de riyakârca harcayan kimse ancak münafık olabilir. Çünkü mümin dünyadan aldığını korkarak alır, elinde istemeden tutar ve sadece taat maksadıyla Allah için harcar. Fakirliği sevmeden Hz. Peygamber sevgisinden, malı taat amacıyla harcamadan cennet arzusundan, haramlardan dikkatle kaçınmadan Allah sevgisinden veya Allah korkusundan bahsetmek kuru birer yalandan ibarettir (Sülemî, s. 97; Ebû Nuaym, VIII, 75). Muradı Allah olan müridin bütün çabası da Allah için olmalıdır. Ona göre tövbe günahkârın bu noktadaki gafletinden uyanması, Allah'tan utanması ve memeden çıkan süt misali bir daha günahlara geri dönmemesidir. Hâtım, böyle bir tövbe ile mâsiyetten kurtulan mümin için daima bağlı kalması gereken dört esas belirler: Rızkının bir başkasına verilmeyeceğini bilerek Allah'a tevekkül etmek, Allah'ın gözetiminden bir an bile uzak kalamayacağını bilerek günah işlemekten haya etmek, kendisi adına bir başkasının yerine getiremeyeceğini bilecek amelleri titizlikle eda etmek, ecelinin peşinde olduğunu bilerek her an yakala-

nacakmış gibi hazırlıklı bulunmak (Ebû Nuaym, VIII, 73-74; Hatîb, VIII, 243). İnsan amel işlerken bu ameline Allah'ın nazarıyla bakmalıdır; böylece ondaki kusurları kendisi de görüp islah edebilir (Zehebî, A'lâmü'n-nübelâ', XI, 485).

Hâtım'ın bazı sözleri erken dönemlerde derlenmiş, daha sonraki tasavvuf klasiklerine kaynak teşkil eden bu derlemelerden bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Şeyhi Şakîk-i Belhî'ye sorduğu sekiz meseleyi ve onun cevaplarını ihtiva eden bir metin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Fâtih, nr. 4492/2, vr. 54^b-56^a), bazı vezir sözlerini ve hakkında ilginç bilgiler ihtiva eden bir metin de Şam'da Zâhiriyye Kütüphanesi'nde kayıtlı *el-Fevâ'id ve'l-aḥbâr ve'l-hikâyât 'ani's-Şâfi'i ve Hâtım el-Eşam ve Ma'rûf el-Kerhî ve ğayrihim* adlı mecmuada (nr. 9613, vr. 156^b-169^b) yer almaktadır (Sezgin, I, 639).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 260; Sülemî, *Tabakât*, s. 91-97; Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 73-83, 92; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 241-245; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 214, 421, 437; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 90, 91, 96, 99, 215, 225, 248-249, 258, 300, 351; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 181; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kuşşâs ve'l-müzekkirin* (nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ), Beyrut 1988, s. 276; a.mlf., *Şifâtü's-safve*, IV, 161-163; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1985, s. 218, 263, 267, 268-269, 273, 325, 328-337, 382; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 353; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 71; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 26-29; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtaşar*, II, 38; Zehebî, *el-İber*, I, 246, 333; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, XI, 484-487; İbnü'l-Verdî, *Tetimmütü'l-Muhtaşar fi aḥbâri'l-beşer* (nşr. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî), Beyrut 1389/1970, I, 339; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 105-106; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, II, 118; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 317; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍayye*, II, 25-27; İbnü'l-Mülâkkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 12, 37, 178-181, 355; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, II, 290-291; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 116-117; Şarânî, *et-Tabakât*, I, 76, 80-81; Münâvî, *el-Kevâkib*, I, 220; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 87-88; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 151; Sezgin, *GAS*, I, 639.

MUSTAFA BİLGİN

HÂTİM et-TÂİ

(حاتم الطائي)

Ebû Seffâne (Ebû Adî) Hâtım
b. Abdillâh b. Sa'd et-Tâi el-Kahtânî
(ö. 578 [?])

**Câhiliye döneminin
cömertliğiyle ünlü şairi.**

Tay kabilesinin reisidir. Babası Abdullah o henüz çocukken ölmüş, kendisini zengin ve cömert bir kadın olan annesi Guneyye (İnebe) bint Afif yetiştirmiştir.

Hâtım'ın cömertliği, aşırı harcamalarını engellemek için kardeşleri tarafından hapsedilecek kadar iyilik sever olan annesinden gelir.

Hâtım, çocuk yaşlarından itibaren cömertliği ve misafirperverliğiyle tanınarak "Cevâd" (Ecved) lakabıyla anılmıştır. Bir şiirinde, bu husustaki aşırılığı yüzünden yanında kaldığı dedesi Sa'd'ın kızarak kendisini terkettiğini bildirmektedir (*Dîvân* [nşr. Müfîd M. Kumejha], nâşirin girişi, s. 67). Hâtım menkıbelerde İslâmiyet'ten önceki mert ve cömert Arap tipinin ideal örneğini oluşturur. Bu menkıbelerden birine göre henüz çocukken bir gün develeri gütmeye gönderilen Hâtım, ikramda bulunacağı birini ararken bazı süvariler yanına gelecek misafir için yemeği olup olmadığını sorarlar; o da, "Develeri gördüğünüz halde hâlâ misafir için yemek mi soruyorsunuz?" der ve onlara üç deve ikram eder. Bu süvariler, Hîre Hükümdarı Nu'mân b. Münzir'e gitmekte olan zamanın ileri gelen şairlerinden Abîd b. Ebras, Bişr b. Ebû Hâzım ve Nâbîga ez-Zübyânî olup söyledikleri şiirlerle Hâtım'ı methederler. Bunun üzerine Hâtım develerin tamamını aralarında bölüştürür; üç şairin her birine doksandokuz deve düşer.

Câhiliye devrinde yaşayan üç ünlü cömertten biri olan Hâtım'ın (diğer ikisi Kâ'b b. Mâme ve Herim b. Sinân) bu özelliği darbimesel haline gelmiştir. Bugün dahi birinin cömertliği övülürken "Hâtım'den daha cömert" (ecved min Hâtım) denilmektedir. Hatta ölümünden sonra, hayatını geçirdiği Hâil vadisinin Tünega yöresinde bulunan Uvâriz dağındaki mezarını ziyarete giden yolcuları ağırladığı yolunda efsaneler anlatılır.

Özellikle kendi divanında yer alan şiirlerde, ayrıca Zübeyr b. Bekkâr'ın *el-Aḥbârü'l-Muvaffakıyyât*'ı, İbn Kuteybe'nin *eş-Şîr* ve *ş-şu'arâ'sı* ve Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eġânî'si* gibi çeşitli eserlerde Hâtım'ın hayatına ve menkıbevi şahsiyetine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklarda Tay kabilesiyle diğer kabileler arasındaki mücadelelere, Hâtım'ın Hîre ve Gassânî hükümdarları Amr b. Hind, Nu'mân b. Münzir, Hâris b. Amr ile, ayrıca Kâ'b b. Mâme, Evs b. Hârise, Nâbîga ez-Zübyânî, Bişr b. Ebû Hâzım, Abîd b. Ebras, Zeyd el-Hayl gibi bazı tanınmış kişi ve şairlerle olan ilişkilerine dair kayıt ve rivayetlere yer verilmiştir. Bu kaynaklardan onun cömertlik, hoşgörü, tevazu, sadakat, iffet ve vefakârlık gibi erdemlerle temayüz etmiş bir insan olduğu, şarap içmeyi ve sefahati haram

saydığı, Tay kabilesi arasında yaygın olmasına rağmen Hıristiyanlığı kabul etmediği ve atalarının dinine sadık kaldığı öğrenilmektedir. Hâtim'in kızı Seffâne, Hz. Ali kumandasında Tay kabilesi üzerine gönderilen bir seriye tarafından esir alınarak Medine'ye getirildiğinde Resûl-i Ekrem'e Hâtim et-Tâî'nin kızı olduğunu söyleyip onun hatırı için serbest bırakılmasını istihham etmiş, Hz. Peygamber de ondan babasının vasıflarını saymasını istemiş, Seffâne'nin bunları anlatması üzerine, "Senin baban İslâm'ın telkin ettiği faziletlerle süslü bir adamdı" diyerek onun serbest bırakılması için emir vermiştir. Hz. Ali'nin Tay kabilesi topraklarına yaklaşması üzerine Suriye taraflarına kaçan Hâtim'in oğlu Adî ise daha sonra dönüp İslâmiyet'i kabul etmiş, Cemal ve Süfîn vak'alarında bulunarak Hz. Ali'nin sancağını taşımıştır. Hâtim'in Abdullah adındaki oğlu ise İslâm'dan önce ölmüştür.

Hâtim et-Tâî, çoğu bencillikten kaçınmaya çağıran ve cömertliği öven şiirlerinde gaybı bilen, çürümüş kemiklere can veren Allah'a inancını dile getirmiş (*Divân* [nşr. Müfîd M. Kumeyha], nâşirin girişi, s. 76), cömertliği yalnız O'nun rızasını kazanmak için yaptığını belirtmiş (*a.g.e.*, s. 23, 34), cömertlikte aşırı gitmesine karşı çıkan eşleri Nevâr bint Sürmüle ile Mâviyye bint Afzer'e, "Mal gider nam kalır" demiştir (*a.g.e.*, s. 42, 65). Yine şiirlerinde, konuklara karşı güler yüzlü davranmanın maddî ikramdan daha değerli olduğundan, misafir gelmesi için geceleri çölde ateş yaktığından ve komşularının namusuna saygı gösterdiğinden söz etmektedir (*a.g.e.*, s. 23, 24, 50, 54, 68).

Divan bugünkü şekliyle Hâtim'e aidiyeti şüpheli bazı şiirler ihtiva etmektedir. Şairin 200 varak tutarında bir divanından söz edilmesi (*EP* [İng.], III, 274) dikkate alındığında eserin aslının bugün elde bulunandan daha hacimli olduğu söylenebilir. Divanın mevcut şekli, Ebû Sâlih Yahyâ b. Müdrik et-Tâî tarafından İbnü'l-Kelbî'den yapılan rivayete dayanılarak tertip edilmiş olup hayli eksiktir. Ondan çok sonra Merzûbânî Hâtim'in şiirlerini topluyarak tertip etmiş (yaklaşık 200 varak), fakat bu çalışma zamanımıza ulaşmamıştır. Hâtim'in divanı birçok defa neşredilmiştir (Rızkullah Hassûn, London 1872; *Mecmû' müştemil 'alâ hamse devâvîn* içinde, Bulak 1293, s. 107-121; Feyz el-Hasan [taş baskısı], Lahore 1878; L. Şeyho, *eş-Şu'arâ'ü'n-Naşrâniyye* içinde, Beyrut 1890, I, 98-134; Fr. Schulthess, Leipzig 1897; Beyrut 1383/1963; İbrâhim el-Cü-

zeynî, Beyrut 1968; Fevzî el-Atvî, Beyrut 1969; Âdil Süleyman Cemâl, Kahire 1975; Kerem el-Bustânî, Beyrut 1953, 1982; M. Muhammed, Cidde 1988; Müfîd M. Kumeyha, Beyrut 1986; Cidde 1987). Bu neşirlerin en iyisi, Hâtim'in hayatı ve şiirleri üzerine kapsamlı bir incelemeyi de ihtiva eden Âdil Süleyman Cemâl neşridir.

Hâtim'in şiirleri ve hayatı hakkında müstakil eserler kaleme alınmış olup başlıcaları şunlardır: Hüsâm el-Behnesâvî, *el-Kavâ'idü't-tahlîliyye fi Divâni Hâtim et-Tâî* (Kahire 1413/1992); Kâmil Muhammed Muhammed Uveyda, *Hâtim et-Tâî, Şâ'irü'l-kerem ve'l-cûd* (Beyrut 1414/1994); Ali Hüseyin el-Atûm, *Hâtim et-Tâî dirâse li-hayâtihî* (yüksek lisans tezi, Kahire 1974, Câmîatü'l-Kahire külliyyetü'l-âdâb).

Yalnız Arap edebiyatında değil İran ve Türk edebiyatlarında da cömertlik temsali olarak tanınan Hâtim et-Tâî'nin İran'da çok sevilen hayat hikâyesi (*Kıssa-i Hâtim-i Tâî*, Tahran 1346) D. Forbes tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir (London 1830). Hâtim'in hayatını ve eserlerini anlatan Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Kışas u Âşâr-i Hâtim-i Tâî* (*Risâle-i Hâtimîyye*) adlı çalışması (nşr. Schefer, Paris 1883; nşr. M. R. Celâlî, Tahran 1320), *Dâstân-ı Hâtim-i Tâî* (İstanbul 1256, 1272) veya *Hâtem-i Tâî Hikâyesi* adıyla Türkçe'ye de çevrilmiş ve birçok defa basılmıştır (Özege, I, 253; II, 517). Bunun Kuzey Türkçesi'ndeki bir versiyonu 1876'da Kazan'da yayımlanmış; hikâye bunlardan başka Hint, Urdu (Ârâiş-i Mahfil), Felemenk ve Malay dillerine de çevrilmiştir. Hâtim et-Tâî'nin efsanevî cömertliği etrafında teşekkül eden menkıbe ve hikâyeler bugün Anadolu'da da yaşamaktadır (bunun için bk. "Gaziantep'te Derlenen Bir Halk Masalı: Hatemî", der. Nuray Akdoğan, *Gaziantep Kültürü*, V/49 [Ocak 1963], s. 11-13; Tuncer Gülensoy, "Erzurum Ağzı İle 'Hâtemi Ta'i' Masalı", *TDe.*, VIII [Ankara 1979], s. 403-457; a.mlf., "Hâtemi Tâî (Tey) Masalı", *Erciyes*, IV/37, 38, 39, 40, 42, 43, 44 [Kayseri, Mayıs-Ekim 1981]; Bilge Seyidoğlu, "Hatem-i Tey Hikâyesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, III [1987], s. 131-187; Ahmet Edip Uysal, *Yaşayan Türk Halk Hikâyelerinden Seçmeler*, Ankara 1989, s. 25-75; Saim Sakaoğlu, "Hatem-i Tâî Hikâyesi", *Türk Halk Kültüründen Derlemeler* [Ankara 1992], s. 141-163).

BİBLİYOGRAFYA :

Hâtim et-Tâî, *Divân*, Beyrut 1383/1963; a.e. (nşr. Fevzî el-Atvî), Beyrut 1969; a.e. (nşr. Âdil Süleyman Cemâl), Kahire 1411/1990; a.e. (nşr.

Müfîd M. Kumeyha), Beyrut 1406/1986; a.e. (nşr. Dâru Sâdır), Beyrut 1401/1981 (neşredenlerin girişleri); İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 126, 145, 241, 261, 302; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, II, 107-108; Zübeyr b. Bekkâr, *Aḥbârü'l-muvaffakiyyât* (nşr. Sâmî Mekki el-Ânî), Bağdad 1972, s. 403-461, ayrıca bk. İndeks; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ'* (nşr. Müfîd M. Kumeyha), Beyrut 1401/1981, s. 106-109; a.mlf., *Üyünü'l-aḥbâr*, I, 336; II, 23-24; Müberred, *el-Kâmil* (nşr. M. Ahmed ed-Dâli), Beyrut 1406/1986, I, 301-302; a.mlf., *el-Fâzıl ve'l-mefzûl* (nşr. Abdülazîz el-Meymenî), Kahire 1375/1956, s. 40-42; Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvî*, Beyrut 1390/1970, s. 188-190; İbn Abdürabbih, *el-İkdû'l-ferîd*, I, 255, 287-291; II, 286-287; Zeccâcî, *el-Emâlî*, Beyrut 1403/1983, s. 67-69; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zehab* (Meynard), III, 327-331; Ebû'l-Ferac el-İsfahânî, *el-Egânî*, XVII, 363-397; Ebû Ali el-Kâfî, *el-Emâlî* (nşr. M. Abdülcevâd el-Asmaî), Kahire 1344/1926, I, 214; a.mlf., *Kitâbü Zeyli'l-Emâlî ve'n-nevâdir*, Kahire 1344/1926, s. 21-23, 27, 109, 152-155, 187; Ebû Ali et-Tenûhî, *el-Müstecâd min fi'lâti'l-ecvâd* (nşr. M. Kürd Ali), Dimaşk 1365/1946, s. 70-74, 203; Meydânî, *Mecma'u'l-emşâl* (Ebû'l-Fazl), I, 326-327; II, 104; III, 134; İbnü's-Şecerî, *Muḥtârât*, Kahire 1306, s. 12-16; İbn Asâkir, *Tehzîbü Târîhi Dimaşk* (nşr. Abdülkâdir Bedrân), Beyrut 1979, III, 421-429; Şerîfî, *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî el-Başrî*, Kahire 1399/1979, IV, 163-165; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 606-607, 626; II, 285-286; Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 76-77; Sa'dî-i Şîrâzî, *Bustan: Çiçek Bahçesi* (trc. Hakkı Eroğlu), Niğde 1945, s. 145-146; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 212-217; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hzânetü'l-edeb* (Bulak), I, 491-495; II, 162-166; Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb fi ma'rifeti aḥvâlî'l-'Arab* (nşr. M. Behcet el-Eserî), Kahire 1342, I, 72-81; Bağdatlı Mehmed Fehmî, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*, İstanbul 1332, s. 321-345, 450-452; Serkîs, *Mu'cem*, I, 730; Brockelmann, *GAL*, I, 26-27; *Suppl.*, I, 55; Sezgin, *GAS*, II, 208-209; R. A. Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, Cambridge 1969, s. 85-87; M. Ahmed Câdelmevâ v.dğr., *Kışasü'l-'Arab*, Kahire 1391/1971, I, 165-184; II, 81-83; IV, 380-381; Özege, *Katalog*, I, 253; II, 517; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'arâ' ve devâvîn*, Beyrut 1978, s. 24-25; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, I, 186-189; Ali Himmet Berki - Osman Keskoğlu, *Hazreti Muhammed*, Ankara 1981, s. 384-386; Mahmud Esad, *İslâm Târîhi*, s. 214-215; Hanbâbâ, *Fihrist*, II, 2550-2551; III, 3914-3915; O. Rescher, *Abriß der arabischen Litteraturgeschichte*, Osnabrück 1983, I, 64-69; W. S. Walker, "Structural Complexity of the Turkish Folktales", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri: Halk Edebiyatı*, Ankara 1986, II, 407-410; J. Barth, "Zur Kritik und Erklärung des Diwans Hâtim Tejs's", *ZDMG*, LII (1898), s. 34-74; R. Geyer, "Zu den Gedichten des Hâtim al-Tâî", *WZKM*, XII (1898), s. 308-318; G. Thouvenin, "La légende arabe d'Hatim Ta'i dans le Décaméron", *Romania*, LIX (1933), s. 247-269; K. A. Fariq, "Pre-Islamic Arabic Poetry and Poets II", *Studies in Islam*, V/1, New Delhi 1968, s. 26-28; C. van Arendonk, "Hatim Tâî", *IA*, V/1, s. 371-372; a.mlf., "Hâtim al-Tâî", *EP* (İng.), III, 274-275; Saim Sakaoğlu - Semra Kapsal [Dangal], "Hatem-i Tâî", *TDEA*, IV, 154-155.

